

FILOSZOFISZKIE NAUKI

1963. 6. szám

A. A. Zvorikin: A történelmi materializmus mint általános szociológiai elmélet és a konkrét szociológiai kutatások

Zvorikin írása ahhoz az élénk eszmecseréhez kapcsolódik, mely a folyóiratok hasábjain kialakulva jelzi a szovjet szociológiai kutatások fellendülését. Közvetlen előzményei azok a cikkek, melyek a *Filoszofszkije Nauki* 1962. 5., 1963. 2. és 3. számában jelentek meg.

A megélénkült kutatómunka tette szükségessé az általános szociológiai elmélet és a konkrét szociológiai kutatások viszonyának tisztázását. A történelmi materializmus mint az összes társadalomtudomány alapja általános szociológiai elmélet, mondja Zvorikin. A konkrét szociológiai kutatások azonban a többi társadalomtudománytól eltérő módon viszonyulnak a történelmi materializmushoz, amennyiben „nem az emberi viszonyok valamely egyetlen területére vonatkoznak, hanem az emberi élet legkülönbözőbb oldalait érintik, és ebben az értelemben nem szak-, hanem szakközi, általános jellegűek”. Ebből kiindulva a szerző meghatározást ad a szociológiai kutatások tárgyáról. E meghatározás szerint a konkrét szociológiai kutatásoknak a környezet hatását, az emberek közötti viszonyokat, az embereknek a társadalmi jelenségekhez való viszonyát és az ezekben játszott szerepét kell vizsgálni. Elméletileg a történelmi materializmus alapozza meg ezt a vizsgálatot, amikor megállapítja, hogy a társadalmi élet törvényei milliárd és milliárd emberi cselekedet eredményeként jelennek meg. Az emberi cselekedetek szövevényében való eligazodáshoz a történelmi materializmus osztályelmélete nyújt lehetőséget. Ezért a szociológiai kutatások sem az egyes emberekre, hanem emberek csoportjaira vonatkoztatva oldják meg feladatukat.

A továbbiakban a szerző összeveti a marxista szociológia és az empirikus burzsoá szociológia elméleti alapjait. Kiemeli,

hogy a burzsoá szociológia önkényesen jár el a társadalmi csoportok megállapításánál, s ezzel az osztályviszonyok elleplezésére törekszik. A gyakorlati célok különbségét az magyarázza, hogy a burzsoá szociológiát az uralkodó osztály gyakorlati szükséglete fejlesztette ki. A kapitalista vállalkozók azt remélik, hogy a szociológia a munkatermelékenység emelésének elősegítése mellett az osztályellentéteket is segíthet leküzdeni. A szerző az Amerikai Szociológiai Társaság tagságára vonatkozó adatokkal szemlélteti ezt a törekvést.

Kimutatva, hogy valóban tudományos szociológiai kutatásokat csak a történelmi materializmus alapján lehet folytatni, Zvorikin hangsúlyozza, hogy a konkrét szociológiai kutatások nem azonosíthatók a történelmi materializmussal. A történelmi materializmus — mondja a szerző — a társadalmi fejlődés algebraja, a konkrét szociológiai kutatások ezzel szemben a társadalmi fejlődés aritmetikáját képviselik. A szociológiai kutatások és a többi társadalomtudomány viszonyának szemléltetésére a szerző egybeveti a kommunista munkabrigádok munkája közgazdasági és szociológiai vizsgálatának néhány szempontját, majd áttér a konkrét szociológiai kutatások elméleti jelentőségének felvázolására. A konkrét kutatások alapján kiemeli néhány elméleti kérdést, melynek továbbfejlesztéséhez és megoldásához a szociológiai kutatások jelentősen hozzájárulhatnak. Legfontosabbnak az objektív és szubjektív történelmi-társadalmi kölcsönhatásának, az általános, különös és egyes viszonyának, a társadalmi törvények működési mechanizmusának vizsgálatát tartja. A társadalmi törvények működési mechanizmusának tanulmányozásához nélkülözhetetlen módszer a társadalmi modellek vizsgálata.

Befejezésül Zvorikin rámutat azokra a feladatokra, melyek az 1960–1962-ben megjelent szovjet szociológiai irodalom tanulmányozásának tapasztalataiból következnek. Egyes intézetek, kutatócsoport-

tok sikeres vizsgálatai sok kutatót hasonló jellegű vizsgálatok folytatására indítanak, s ez tervszerűtlené teszi a kutatást. Első feladat a fő irányok meghatározása a társadalmi folyamatok kutatásában. Nehezíti a konkrét szociológiai kutatásokat metodikájuk kidolgozatlansága. Ezért a szerző javasolja, hogy a már meglévő

tapasztalatok alapján a közeljövőben készítsék elő a konkrét szociológiai kutatások metodikai tankönyvének kiadását. A metodika kidolgozásánál figyelembe kell venni, kritikailag át kell vizsgálni a burzsoá szociológusok által kidolgozott módszereket is.

(cs. m.)

THE BRITISH JOURNAL FOR THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

Vol. XIV. No 54. 1963 August

P. Achinstein: Teoretikus terminusok és részleges interpretáció

A logikai pozitivisták egy tudományos elméleten belül a terminusok két típusát különböztetik meg. Az első csoportba tartozó terminusok közvetlenül megfigyelhető sajátosságokat vagy tárgyakat jelölnek, ezek a megfigyelési terminusok. A másodikba a nem-megfigyelhető sajátságokat vagy objektumokat jelölő, azaz teoretikus terminusok tartoznak. Egy tudományos elmélet teoretikus terminusai funkciójukat és jellegüket tekintve különböznek a spekulatív metafizika teoretikus terminusaitól (pl. „világsszellem”), holott ezek sem jelölnek megfigyelhető objektumokat vagy sajátságokat. A logikai pozitivisták — az empirikus tudományelmélet megalapozására irányuló programjukban — az elméleten belül kívántak felállítani olyan követelményeket, amelyek segítségével a teoretikus terminusokat meg lehet különböztetni a metafizikaiaktól, azaz amelyek kielégítésével a teoretikus terminusok empirikus jelentése az elméleten belül biztosítható lenne, empirikus természetük kimutatható lenne a metafizikaiak nem-empirikus jellegével szemben. Az erre vonatkozó legjelentősebb — főleg Carnap, Hempel, Braithwaite, Nagel által képviselt — pozíciót a részleges interpretáció tézisének lehet nevezni, mely röviden összefoglalva a következő: egy tudományos elmélet megfigyelési szótárában az alapterminusok (néhány kellően kiválasztott megfigyelési terminus) szemantikai szabályok segítségével nyernek empirikus interpretációt. A megfelelő metanyelvben megfogalmazott szabályok kikötik, hogy egy adott terminus konkrétan milyen megfigyelhető sajátságot jelöljön. A megfigyelési szótár többi terminusát az ily módon interpretáltakra lehet visszavezetni. Egy tudományos elmélet teoretikus szótárának terminusai semmilyen ehhez hasonló interpretációt nem kaphatnak. Empirikus jelentést csak indirekten és „részlegesen” (ui. az összes lehetséges megfigyelés és kísérlet nem adható meg)

nyernek azáltal, hogy az elmélet bizonyos posztulátumai segítségével megfigyelhető terminusokkal kapcsolhatók össze.

A tudományos elméleteknek a teoretikus terminusait megfigyelésekkel összekapcsoló posztulátumait *korrespondencia szabályoknak* lehet nevezni. Ezek logikai formáját illetően már Campbell feltételezte, hogy korrespondencia szabály két, valamilyen logikai operátorral összekötött kijelentés lehet, amelyben az egyik kijelentés csak teoretikus, a másik csak megfigyelési terminusokat tartalmaz. Hempel továbbmenően azt javasolta, hogy ezek a szabályok tetszőleges logikai formájú kijelentések lehessenek, amelyek azonban a teoretikus és a megfigyelési terminusokat „lényegesen” kell hogy tartalmazzák, s ezzel már eleve jelezve is vannak a terminusok közötti viszonyok. A részleges interpretáció tézise szerint egy teoretikus terminus empirikus jelentése eleve biztosítva van, ha az illető terminusra korrespondencia szabály egyértelműen felállítható. Azaz, az elméleten belül maradó korrespondencia szabály funkciója az illető posztulátumban szereplő elméleti terminus empirikus jelentésének garantálása. E szabályok felállíthatósága így — a tézis szerint — szükséges és elégséges kritérium lenne az elmélet természetére vonatkozóan is, megkülönböztetné ugyanis a tudományos elméleteket a metafizikától, amelynek terminusai semmilyen empirikus jelentést sem nyerhetnek.

A tézisnek ez a megfogalmazása azonban ellenvetésekre ad alkalmat, mert magába foglalja azt is, hogy a posztulátumok valamilyen csoportjában fellépő, nem-interpretált terminus szintén rendelkezik empirikus jelentéssel, ha számára korrespondencia szabály egyértelműen felállítható. Hogy ez ténylegesen így van az belátható az alábbi gondolatmenetből: egy tetszőleges elmélet posztulátumai mindig tartalmaznak teoretikus terminusokat. A posztulátumok azonban magukba foglalják a tetszőleges logikai formájú korrespondencia szabályokat. A posztulátumokban szereplő teoretikus terminusokra tehát

az elméleten belül minden nehézség nélkül megalkothatók a korrespondencia szabályok. Ezek felállításával azonban — a tézis szerint — az elméleti terminusok, bár részlegesen ugyan, de mégis interpretálva vannak. Következésképpen a posztulátumokban szereplő teoretikus terminusok empirikus jelentése eleve biztosítva van. De minden elméleti terminusnak legalább egy posztulátumban szerepelnie kell, mert ellenkező esetben nem része az elméletnek: ezért az elmélet összes ilyen terminusai — a megfelelő korrespondencia szabályok felállításával — empirikus jelentést nyertek, függetlenül az elmélet természetétől. A tetszőleges logikai formájú korrespondencia szabály felállíthatóságának mint az empirikus jelentés kritériumának tehát egyenes következménye, hogy bármilyen teoretikus terminusokkal és posztulátumokkal rendelkező elmélet minden ilyen terminusa szükségszerűen interpretálva van.

Ennélfogva a korrespondencia szabály felállíthatósága nem lehet a metafizika és a tudományos elméletek közötti különbség, azaz az empirikus jelentés kritériuma. Ha kritériumnak ezt fogadja el valaki, akkor szembe kell néznie a spekulatív metafizika empirikus interpretációjával is: mert a metafizikus — úgyenes megválasztott posztulátumok mellett — empirikus jelentést adhat elméleti terminusainak; pl. az „abszolútum minden, ami létezhet” metafizikai posztulátum implikálja az „abszolútum minden, ami létezhet és a tengerszomszág vagy a hollók feketék, vagy stb.”

korrespondencia szabályt (a legegyszerűbb logikai formájú korrespondencia szabály a két kijelentés konjunkciója). Ezzel azonban az „abszolútum” terminus már részlegesen interpretálva lenne. Ha tehát korrespondencia szabály az, ami empirikus jelentést biztosít valamilyen teoretikus terminusnak, akkor az egész metafizika interpretálható, azaz rendelkezik kognitív jelentéssel. Ez a következmény azonban nem fogadható el.

A részleges interpretáció tézisének ilyen elfogadhatatlan következménye miatt a hempeli értelemben vett korrespondencia szabály felállíthatósága nem lehet az empirikus jelentés kritériuma, s így nem lehet ismertető jegye az elméletek természetének sem. A tézis védői a szabály hempeli értelmezésének megtartásával még háromszor fogalmazták át az empirikus jelentés kritériumát, miközben a teoretikus terminusokra vonatkozóan egyre szigorúbb feltételeket vezetnek be. De ahogy a pontos vizsgálat kimutatja, ezek sem jelentenek kiutat az említett nehézségből. Tehát a tézis bármelyik megfogalmazásának elfogadása alapján semmi különbség sincs a tudomány és metafizika között. Ennélfogva világos, hogy a tézis szigorú revízióra szorul, mivel a tézisben megfogalmazott feltételek kielégítése nem biztosíthatja az empirikus jelentést. Így a logikai pozitivisták programja — jelenlegi formájában — nem valósítható meg.

(a. f.)

E szám szerzői:

Müller Antal, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,

Tordai Zádor, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,

Almási Miklós, a Színháztudományi Intézet tudományos munkatársa,

J. N. Findlay, a brit Akadémia tagja, a londoni King's College filozófiaprofesszora,

Balogh József, az ELTE Történelmi materializmus tanszékének adjunktusa,

Rozsnyai Ervin, a Magyar Iparművészeti Főiskola Marxizmus—leninizmus tanszékének adjunktusa,

Elek Tibor egyetemi tanár, a Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus—leninizmus tanszékének vezetője,

Somogyi Antal, a Központi Fizikai Kutató Intézet tudományos munkatársa,

Bence György egyetemi hallgató,

Kovács László, a debreceni Orvostudományi Egyetem Marxizmus—leninizmus tanszékének docense,

Altrichter Ferenc, egyetemi hallgató

Vári Györgyné, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Marxizmus—leninizmus tanszékének adjunktusa,